

Njemačkoj, Sjedinjenim Američkim Državama i Čehoslovačkoj, tako da bi bilo zanimljivo vidjeti u kolikoj su mjeri ti pokreti našli svoju refleksiju na tlu Jugoslavije. Isto bi tako bila pogodna metoda oralne historije jer bi pokazala viđenje samih aktera, koje je Klasić mogao usporediti s onime što je pronašao u arhivskim izvorima. Posljednja metoda koja bi se pokazala korisnom – koja u europskim i svjetskim razmjerima ima važno mjesto, a u čemu hrvatska historiografija zaostaje – jest *transfer history*, kojom se moglo posebno uspostaviti vezu između filozofske podloge jugoslavenskog šezdesetosmaškog pokreta i njegovih zapadnih i istočnih ekvivalenata.

Svakako si treba postaviti i pitanje je li naslov *Jugoslavija i svijet 1968.* najprimjereniji za ovu knjigu, jer autor u njoj donosi mnogo više od opisa događaja 1968. godine u Jugoslaviji i svijetu. Piše o čitavom nizu zbivanja još iz 1950-ih, koja su na razne načine kulminirala u studentskom buntu, a uz to knjiga završava događajima koji se odnose na događaje s početka 1970-ih. Iako je temelj knjige jugoslavenski bunt 1968., pa bi se naslov kao takav mogao opravdati, zasigurno je trebalo porazmisliti i o tome da se nekim podnaslovom natukne da je knjiga mnogo šireg opsega od okvira koji joj je zadan naslovom.

Klasiću treba priznati da je prvi u hrvatskoj historiografiji ovu temu obradio na temelju arhivskih izvora iz velikog broja arhiva, ne samo u Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji i Bosni i Hercegovini nego i u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i Češkoj, jer se o tome prethodno pisalo isključivo na temelju sjećanja, odnosno onoga čega su se sami akteri na ovaj ili onaj način željeli prisjetiti ili što su željeli iskonstruirati. Najveća je vrijednost knjige u tome što autor donosi sažete podatke o položaju Jugoslavije na međunarodnome planu, što je bitno za razumijevanje njezina položaja u tom okviru tijekom 1968. godine. I upravo je u tome važnost ove knjige: na neki je način ostavila otvorena brojna pitanja na koja još treba odgovoriti da bi se uistinu razumjele turbulentne 1960-e u Jugoslaviji. Svakako se treba složiti s recenzijom Tvrtka Jakovine, u kojoj kaže da je ova knjiga mnogo više od znanstvenog teksta. Spustila je težak i pokatkad neshvatljiv historiografski diskurs na razinu svakodnevnog razumijevanja fenomena 1968., koji nije bitan samo u povijesti, nego čini važan segment razumijevanja sadašnjosti.

ZRINKA BOROVEČKI

Slobodan GAVRILOVIĆ, *Dželat*, Albatros Plus, Beograd, 2012., 197 str.

Roman Slobodana Gavrilovića, urednika *Službenog glasnika*, koji se u svojim prijašnjim radovima bavio temama političkog totalitarizma, žrtvama Staljinova terora, zapravo je autentična i dokumentirana ispovijest jednog partizanskog dželata (krvnička) – Vidana Mitića. Njegovim riječima: “Ovo je moja priča. Priča istinskog dželata, koji je likvidirao istinske ljude u istinskoj revoluciji, verujući u istinsku pravdu i istinsko dobro, razočaravši se u istinski lažne revolucionare.”

Već na prvoj stranici stoji posveta koja u potpunosti opisuje i cjelokupni sadržaj romana. U njoj doslovno piše: “Ovo je priča kao *Hiljadu i jedna noć*. Nitko nam živ

neće verovati. Vidan” Iz opisa Vidanova djetinjstva jasno je da se radilo o dječaku koji je neustrašivo pokušavao uvijek biti bolji i uspješniji od ostalih, posebice kada se radilo o fizičkoj spremnosti i spretnosti. Ne prihvaćajući okove unaprijed dogovorenog braka, određeni spas bio je poziv za služenje vojnog roka. Vidan je na regrutaciji bio određen za kažnjenički konjanički puk u Vršcu, u koji je odlazila samo po jedna osoba iz svake općine. Vojnički dani tražili su previše stege i odricanja, što nije odgovaralo njegovu duhu. Čak niti nakon završetka vojnog roka njegov slobodni duh nije se mogao nigdje naći. Ponajviše ga je morila obiteljska situacija i općenito neslaganje sa suprugom. Nakon jednog od mnogih zajedničkih sukoba, u kojem je mislio da je usmrtio suprugu, Vidan je napustio dom i krenuo put Beograda. Nakon usputnih stanica odlazi za Zagreb, gdje dočekuje sve vjerojatniji Drugi svjetski rat. Ne želeći ići u rat, u jesen 1940. odjavio se u vojnom odsjeku i policiji, navodeći da odlazi u Dubrovnik. No umjesto toga ostaje ilegalno živjeti u Zagrebu. Uslijedili su protesti u Beogradu 27. ožujka 1940., pad jugoslavenske vlade i uspostava Nezavisne Države Hrvatske. Njezina nova vlast ubrzo je započela s provedbom rasne politike, koja je zahvatila i Vidana. Dani provedeni na ispitivanjima i u zatvoru bez hrane bili su njegova nova svakodnevica. Potplativši upravnika zatvora, izašao je iz zatvora te je odveden željeznicom u zatvor u Vinkovcima, a nakon toga u Sremsku Mitrovicu. Već uvelike iznemogla kolona krenula je pod pratnjom prema Rumi i Zemunu. Prešavši rijeku, zatvorenici su stigli u Beograd. Odatle je Vidan samostalno stigao do Užica. Shvativši da je napokon slobodan, odlučuje nabaviti oružje i krenuti u “hajduke”. Od tog trenutka nadalje odlučio je biti svoj gospodar. Time je započelo novo poglavlje njegova života, koje možda najbolje ilustrira rečenica iz knjige: “Nije preterano reći da su svaki muškarac i svaka žena potencijalni mučitelji” (str. 53.). Sudjelovao je u brojnim diverzijama, a partizanski logor njegove jedinice nalazio se na planini Blagaji. Nakon toga njegova jedinica seli se u Užice, gdje ostaje sve do povlačenja vojske na Sandžak. Već tijekom 1941. i 1942. Vidan je bio strog kako prema vojnicima u svojoj jedinici tako i prema zarobljenicima koje je trebalo likvidirati. I sam navodi da je često bio kažnjavan zbog pretjerane strogosti i revnosti. Druga proleterska brigada nastavila je preko Lima za Drvar, a odatle prema Goraždu i Srebrenici. U stalnom pokretu, borci su došli do Bosanskog Grahova i Livna. Nakon toga brigada je stigla u kanjon Sutjeske. Dolaskom na Srijemsku frontu i ravnice mijenja se taktika ratovanja.

Vidanova sjećanja potvrđuju kako je Partija širila svoju propagandu i provjeravala svakoga koga je primala u svoje redove. S vremenom su se mijenjali ljudski odnosi u jedinici, a Vidan je bivao sve oprezniji, posebice nakon tri isključenja iz Partije. Sam navodi da su se od polovice 1943. u vlast uvukli “ulizice” i oni koji samo “klimaju”. Vidanova je karakteristika bila da je bio “nezgodan” i vječno je “isterivao pravdu”. Kao takav, nije bio previše poželjan u postojećim strukturama, no s obzirom na to da nije imao izražene ambicije za napredovanje, takva ga pozicija nije previše smetala.

Po zapovijedi, koju nikada nije dovodio u pitanje, bio je određen za provođenje likvidacija. Na prvom “testu” iza bolnice u Krčagovu pokazao se kao “dobar izbor”. Unatoč prvotnoj nelagodi, s vremenom je zadatak ispunjavao s voljom. Predstojale su žestoke borbe za konačno “oslobođenje”, pa su zarobljenici odvedeni iz jedinica u pozadinu za likvidaciju. Prema sjećanju, jedna od većih likvidacija, koja je trajala puna tri dana, učinjena je u mjestu Šibice nedaleko od Zaprešića. Likvidacije su obavljane u manjim grupama od po desetak osoba, a izvršavali su ih provjereni oficiri Ozne.

Grupne likvidacije događale su se cijelim putem od Zagreba prema Požegi. Posljednje strijeljanje u kojem je Vidan sudjelovao dogodilo se u Ceriću pokraj Vinkovaca. Tom su prilikom likvidirana petorica zarobljenika.

Nakon rata Vidan je pripadao jedinicama KOS-a koje su bile zadužene provjeravati osobe mobilizirane u Armiju. S vremenom je ponestalo "zadataka" za izvršavanje, a s povratkom u normalan život Vidan se nikada nije uistinu suživio. Par godina nakon rata oženio se s osobom koja se mogla nositi s njegovim životnim putem i u tom je braku dobio troje djece, a poslije i petero unučadi – svoje nasljednike. U Nišu je imenovan upravnikom zatvora, a nove prekomande vodile su ga sve do Ohrida. Nakon završene intendantske škole u Trebinju Vidan je do mirovine 1956. radio kao intendant divizijskog skladišta. Odlaskom u mirovinu vratio se u rodni kraj, gdje je uzgajao cvijeće, no ratne slike pratile su ga na svakom koraku. U njima nije bilo kajanja zbog likvidacija jer, kako je sam rekao: "I dok se ne odloži oružje, dok se puca, nema mesta milosti" (str. 182.). Njegov je iskaz njegovo pomirenje nakon kojega dolazi obavezna smrt. Teško je podnosio nedosljednost, kako ljudsku tako i one koje donose društvene promjene. Vidan Mitić, nakon ispisanog, ne boji se ničijih osuda. Čak i kada njegov vlastiti sin krene protiv njega, on ne oklijeva. Na kraju ostaje sam.

U nedostatku pripadnosti i bliskosti, koji je Vidan vukao još iz djetinjstva i koji je obilježio najveći dio njegova života i osobnosti, vojska i jedinica (djelomično i Partija) bili su mu utočište. Bez pozadine svoga života nije se "vezao" ni za što i bez mnogo osjećaja kretao je ispočetka. To je bila njegova blagodat, ali i prokletstvo koje je podijelilo njegovu osobnost. Najbolji odgovor na sve svoje nedoumice i pitanja dao je sam Vidan: "Za pravog dželata ne postoji dilema između dobra i zla. Njega pokreće sigurnost da čini dobro. Posebno kada je u jednojličnosti objedinjena uloga tužitelja, sudije i izvršioca."

Ovaj roman, osim velike književne vrijednosti, u smislu specifične narativne energije (bliske Meši Selimoviću i Ivi Andriću), svojim dokumentarnim iskazima vrijedan je doprinos u historiografskim istraživanjima. Uz to što opisuje konkretna mjesta likvidacija i način na koji su one izvršavane, roman prikazuje povijest jedne duše, ispričanu s toliko strasti i bez imalo grižnje savjesti. U tekstu se navodi: "Kosti ostale, da se i ne zna za njih. Preživeli na kostima izginulih grade slavu i počasti." Ta mračna strana povijesti baca sjenu i na svakodnevicu trenutnog, ali i budućeg života, onemogućavajući da se krene dalje. Budućnost je cilj prema kojem treba ići, no to ne znači da treba odvrćati pogled od počinjenog zla. I ono je dio povijesti o kojem treba pisati.

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ